

Олександр Назарович Ярмиш

Національна академія правових наук України

Харків, Україна

Навчально-наукова лабораторія дослідження проблем забезпечення

прав осіб, які постраждали від війни

Дніпровський державний університет внутрішніх справ

Дніпро, Україна

<http://orcid.org/0000-0002-4811-4520>

Володимир Анатолійович Греченко

Науково-дослідна лабораторія з проблем

правозастосування і міжнародної співпраці

Харківський національний університет внутрішніх справ

Харків, Україна

<http://orcid.org/0000-0002-6046-0178>

СВІТЛА В КІНЦІ ТУНЕЛЮ НЕ ВИДНО... (СТАН БОРОТЬБИ З ПИЯЦТВОМ І АЛКОГОЛІЗМОМ В УРСР У 1970-ТІ РОКИ)

Анотація. У статті розглядаються питання про стан та заходи щодо покращення боротьби проти пияцтва та алкоголізму в Українській РСР протягом 1970-х років. Після виходу в 1972 році чергової постанови керівних органів радянської влади про посилення боротьби з алкоголізмом і пияцтвом у республіці були здійснені певні заходи щодо впорядкування продажу спиртних напоїв через роздрібну мережу й у громадському харчуванні, розширення торгівлі пивом, безалкогольними напоями. Вважалося, що розширення вживання пива та безалкогольних напоїв полегшить ситуацію з алкоголізмом і пияцтвом. Проте продаж горілки та інших міцних спиртних напоїв з року в рік зростав. Питома вага алкогольних напоїв в обігу з продажу продовольчих товарів теж збільшувалась. Порівняння вживання спиртних напоїв у союзних республіках СРСР показувало, що ситуація в цій сфері в Україні була не найгіршою й кращою, ніж у російській федерації. Водночас у торгівлі спиртними напоями мали місце численні порушення, особливо на підприємствах громадського харчування, зокрема, щодо дотримання встановлених норм відпуску спиртних напоїв, недопущення розпиту в ресторанах і кафе алкогольних напоїв, які приносили з собою відвідувачі. Було встановлено факти продажу горілки та інших міцних спиртних напоїв у підприємствах, де їх реалізація була заборонена, у тому числі в робітничих їдальнях, а також на розлив у магазинах. У кінці 1970-х років у республіці була створена спеціалізована наркологічна служба. Лікування хворих на алкоголізм відбувалося в наркологічних диспансерах та наркологічних кабінетах. Значно збільшилася кількість спеціалізованих ліжок для стаціонарного лікування алкоголіків, що свідчить про актуальність цього питання, оскільки число алкоголіків увесь час зростало й на кі-

нець 1979 року досягло 600 тис. осіб. Для подолання цього явища пропонувалося традиційно посилити виховну роботу, покращити організацію дозвілля, особливо молоді, підвищити ціни на алкогольні напої, посилити боротьбу з самогонварінням. Проте це були не креативні пропозиції, які вже застосовувалися раніше й не мали істотних результатів.

Ключові слова: Україна; 1970-ті роки; пияцтво; алкоголізм; спиртні напої.

Oleksandr N. Yarmysh

*National Academy of Legal Sciences of Ukraine
Kharkiv, Ukraine*

*Educational and Scientific Laboratory
for the Study of Problems of Ensuring the Rights of Persons
Who Have Suffered from War
Dnipro State University of Internal Affairs
Dnipro, Ukraine
<http://orcid.org/0000-0002-4811-4520>*

Volodymyr A. Grechenko

*Research Laboratory on Problems of Law
Enforcement and International Cooperation
Kharkiv National University of Internal Affairs,
Kharkiv, Ukraine
<http://orcid.org/0000-0002-6046-0178>*

THE STATE OF THE FIGHT AGAINST DRUNKNESS AND ALCOHOLISM IN THE UKRAINIAN SSR (DURING 1970S)

Abstract. *The article examines the state of affairs and measures to improve the fight against drunkenness and alcoholism in the Ukrainian SSR during 1970s. After the issuance 1972 of another resolution of the governing bodies of the Soviet government on strengthening the fight against alcoholism and drunkenness, certain measures were taken in the republic to regulate the sale of alcoholic beverages through the retail network and in public catering, and to expand the trade in beer and soft drinks. It was believed that the expansion of the consumption of beer and soft drinks would alleviate the situation with alcoholism and drunkenness. However, the sale of vodka and other strong alcoholic beverages grew from year to year. The share of alcoholic beverages in the turnover of food sales also grew. A comparison of the consumption of alcoholic beverages in Ukraine and other Soviet republics showed that the situation in this area in the republic was not the worst and not better than in the Russian Federation. But there were numerous violations in the trade in alcoholic beverages, especially in catering establishments, in particular, regarding compliance with the established norms for the sale of alcoholic beverages, preventing the drinking of alcoholic beverages brought by visitors in restaurants and cafes. The facts of the sale of vodka and other strong alcoholic beverages in enterprises where*

their sale was prohibited, including in workers' canteens, as well as for bottling in stores, were revealed. In the late 1970s, a specialized narcological service was created in the republic. Treatment of patients with alcoholism took place in narcological dispensaries and narcological offices. The number of specialized beds for inpatient treatment of alcoholics increased significantly, which indicates the relevance of this issue, since the number of alcoholics was constantly growing and reached 600 thousand people. To overcome this phenomenon, it was traditionally proposed to strengthen educational work, improve the organization of leisure, especially for young people, raise prices for alcoholic beverages, and intensify the fight against home brewing. But these were not creative proposals that had already been used before and had no significant results.

Keywords: *Ukraine; 1970s; drinking; alcoholism; alcoholic beverages.*

ВСТУП

Проблема пияцтва в Україні має національні масштаби, характеризується високим рівнем споживання алкоголю (близько 15–16 літрів чистого спирту на душу населення щороку, що перевищує критичний рівень 7 літрів, який веде до деградації генофонду), завдає серйозної шкоди здоров'ю (психічні розлади, серцево-судинні та онкозахворювання), руйнує сім'ї та призводить до великої кількості смертей, а також негативно впливає на соціально-економічну стабільність країни, посилюється важкими соціальними умовами та тривалою культурою вживання спиртних напоїв. 77,4% опитаних українців сказали, що вживали алкоголь у 2023 році, 80,1% опитаних чоловіків і 75,2% – жінок. Половина тих, хто куштував алкоголь у цьому році, були активними споживачами, тобто пили раз на місяць або частіше (62,7% чоловіків і 40,3% жінок). Серед тих, хто пив хоч раз у 2023 році, частота вживання алкоголю складала в середньому 41 день. Чоловіки тут теж «лідирували» – 58 днів у середньому, тоді як жінки – 27 днів. Найбільше куштувало алкоголь у 2023 році молоді 18–29 років – 86,3%. На другому місці – понад 80% людей 30–59 років, і серед людей 60+ років 66,5% сказали, що пили минулоріч [1].

Автори вже досліджували вказану актуальну проблему в історичному аспекті [2], у тому числі й на сторінках даного часопису [3]. Стаття має на меті продовження вивчення цієї проблеми в іншому часовому ракурсі.

1. МАТЕРІАЛИ І МЕТОДИ

Одним із найважливіших принципів методології, на який спиралися автори, був *історизм*. Застосування принципу історизму дозволило розглянути всі історичні факти, явища і події відповідно до конкретно-історичних обставин у їх взаємозв'язку й взаємообумовленості. Всі історичні явища вивчалися в розвитку: як вони виникли, які етапи в своєму розвитку пройшли, чим у кінцевому рахунку стали. Події чи особи, їх діяльність не розглядалися водночас чи абстрактно, поза часовими вимірами. Застосування принципу історизму було важливим ще й тому, що він не обмежується констатацією минулого, а передбачає ціліс-

ний синтез минулого, сьогодення й майбутнього як атрибутів людського буття в їх динаміці. Застосовуючи принцип *всебічності*, автори виокремили предмет дослідження, розглянули всі його основні аспекти і грані, прагнули виявити його сутність та зв'язки з іншими предметами, виходили з фактів в їх сукупності. Використано було також принцип *конкретності*, який передбачав, що аналіз правового регулювання та правового впливу здійснюється через його складові з урахуванням економічних і соціально-політичних умов, які функціонували в той час. У даній статті це проявлялося, передусім, у точному визначенні фактів, їх прив'язці до місця і часу та врахуванні інших обставини, що зумовлювали й змінювали буття предмета дослідження, виявленні специфічного механізму взаємозв'язку загального й одиничного, розгляд предмету дослідження в складі більш широкого цілого, елементом якого він був.

2. РЕЗУЛЬТАТИ І ОБГОВОРЕННЯ

Як ми вже писали в одній із попередніх публікацій на цю тему, радянська влада впродовж усього періоду свого функціонування намагалася протидіяти пияцтву та алкоголізму, і ця боротьба мала свої підйоми та спади. Одним із таких періодів активізації боротьби проти пияцтва та алкоголізму був 1972 рік, коли було прийнято Указ Президії Верховної Ради УРСР «Про заходи по посиленню боротьби проти пияцтва і алкоголізму,» затверджений Законом Української РСР від 28.07.1972 № 903-VIII. Указ передбачав відповідальність за розпивання спиртних напоїв у громадських місцях та появу в п'яному вигляді, за втягнення неповнолітніх у пияцтво, за порушення правил торгівлі спиртними напоями, за виготовлення, збут, зберігання й придбання міцних спиртних напоїв домашнього вироблення (так формулювалася відповідальність за самогонваріння), за керування транспортними засобами в стані сп'яніння. Передбачалися також заходи щодо обмеження дієздатності й примусового лікування осіб, які зловживали спиртними напоями. Планувалося утворення при виконкомах районних, міських обласних рад депутатів трудящих і при Раді Міністрів УРСР комісій для координації діяльності державних органів і громадських організацій, спрямованої на боротьбу з пияцтвом, а також для розробки й здійснення заходів по запобіганню пияцтву й припиненню його проявів [4].

Майже через 8 років керівництво республіки вирішило перевірити, як здійснюється виконання цього Указу. Перший секретар ЦК компартії України В. В. Щербицький у січні 1980 року дав доручення відділу торгівлі й побутового обслуговування ЦК компартії України вивчити стан справ щодо боротьби з пияцтвом і алкоголізмом у республіці. Слід відзначити, що Володимир Щербицький до боротьби з пияцтвом мав і особистий інтерес – його син Валерій був алкоголіком і наркоманом [5].

Згідно з дорученням Щербицького з даного відділу за підписом завідувача відділу Штученка 28 січня 1980 року було направлено довідку з грифом «Таємно»

(оскільки в ній йшлося зовсім не про успіхи в будівництві соціалізму, а про проблеми, які не можна було оприлюднювати).

Було вивчено стан торгівлі спиртними напоями, виконання торговими організаціями передбачених заходів щодо боротьби проти пияцтва й алкоголізму. Відзначалося, що в республіці здійснена низка заходів щодо впорядкування продажу спиртних напоїв через роздрібну мережу й у громадському харчуванні, розширення торгівлі пивом, безалкогольними напоями, наведенню порядку в цій справі. Було проведено скорочення роздрібною мережі з продажу спиртних напоїв. На початок 1980 року в містах і робітничих селищах торгівлю ними здійснювало 9500 магазинів. Порівняно з 1972 роком, коли була прийнята згадана вище постанова, їх кількість зменшилася на 7,3 тис. одиниць або на 44%. У загальному числі продовольчої мережі магазини, які торгували спиртними напоями складала 45%, у 1972 році – 86%. У містах загалом було завершено перехід до продажу горілки і лікєро-горілочаних виробів в окремих магазинах і відділах, що полегшувало контроль за дотриманням установленого режиму продажу спиртних напоїв із 11:00 ранку й до 19:00 вечора.

У системі споживчої кооперації мережа магазинів, які торгували горілкою й іншими алкогольними напоями, за цей період скоротилася на 9000 одиниць, але їх питома вага в загальній продовольчій мережі залишалася ще значною – 83%, таких магазинів нараховувалося 34 000 одиниць. Багато в чому це було пов'язано з тим, що більша частина сільських населених пунктів мали лише один магазин, який торгував продовольством. У громадському харчуванні кількість підприємств, які торгували спиртними напоями, збільшувалася. Порівняно з 1972 роком кількість місць збільшилася на 40 тис. або на 25% [6, арк. 1]. Це було обумовлено розширенням мережі магазинів і кафе.

Для підприємств громадського харчування було встановлено такий порядок: продаж алкогольних напоїв дозволявся лише в ресторанах за встановленими нормами: одна порція горілки (50 г) чи коньяку (25 г) разом із бутербродом, але не більше двох порцій на одну людину. У кафе могли продаватися лише вина, коньяк і шампанське, водночас була заборонена торгівля всіма алкогольними напоями в їдальнях і буфетах, дрібнороздрібній мережі (міцними спиртними напоями), районах розміщення промислових підприємств, будівництв, навчальних закладів, дитячих і оздоровчих установ, лікарень, культурних і розважальних установ, пристаней і аеропортів, місцях масового відпочинку трудящих.

Разом з тим у цій роботі, як самокритично відзначалося в згаданій вище довідці, «ще не отримана достатня ефективність, не досягнуто зниження споживання спиртних напоїв» [6, арк. 2]. Продаж горілки в 1979 році збільшився порівняно з 1975 роком на 11,6%, а проти 1972 року на 31% і склав 34 млн декалітрів. Одночасно збільшилася реалізація вина порівняно з 1972 роком на 20%, коньяку на 62%, шампанського на 69%, пива на 34%. Зростання продажу безалкогольних напоїв склало 6%, питома вага горілки в обороті з продажу продовольчих товарів не зменшувалася, у 1979 році вона склала 11,1% проти 10,2% в 1975 році.

У місті Києві продаж горілки збільшився проти 1975 року на 19%, а порівняно з 1972 роком – на 18%. У громадському харчуванні продаж горілки по республіці знизився, у 1979 році її було продано менше, ніж у 1975 році на 15,5%. Через мережу громадського харчування реалізовувалося горілки 3,6% від загального продажу, питома вага горілки в обороті громадського харчування складала 2,6%, у тому числі в місті Києві 1,9% [6, арк. 2].

Ринкові фонди горілки в республіці щорічно зростали. У 1979 році вони були більше проти 1975 року на 4 млн декалітрів або на 13,5%, на 1980 рік фонди горілки склали 33,1 млн декалітрів. Перевіркою, проведеною в Закарпатській, Херсонській, Ворошиловградській, Одеській, Хмельницькій областях, було встановлено, що недоліки в торгівлі спиртними напоями, які відзначені в опублікованому в газеті «Правда» фейлетоні «У полосі відчуження», мали місце і в УРСР. Досить поширеними були порушення режиму торгівлі міцними спиртними напоями. У низці міст допускався продаж їх поблизу промислових підприємств, установ, місцях відпочинку. Мінторгом УРСР, Укркоопспілкою, виконкомми місцевих рад у цьому напрямі ще не було наведено строгого порядку відповідно до вимог вищезгаданого Указу.

Багато порушень мали місце на підприємствах громадського харчування, особливо щодо дотримання встановлених норм відпуску спиртних напоїв, недопущення розпиття в ресторанах і кафе алкогольних напоїв, які приносили з собою відвідувачі. Було викрито факти продажу горілки та інших міцних спиртних напоїв на підприємствах, де їх реалізація була заборонена, у тому числі в робітничих їдальнях, а також на розлив у магазинах. Відомчий контроль із боку Мінторгу УРСР і Укркоопспілки здійснювався слабо, не мав повсякденного характеру. За наявності в республіці 50 000 магазинів і підприємств громадського харчування, де продавалися алкогольні напої, у 1979 році було перевірено лише 2760. Ці питання рідко розглядалися в Мінторзі УРСР, Укркоопспілці, гострих принципів оцінок не давалося. За наявності серйозних недоліків за 1978–1979 роки керівники торгових організацій до відповідальності не притягувалися.

Міністерством торгівлі СРСР було затверджено такий тип підприємств як «Бутербродна» («Рюмочна»), де передбачався відпуск порції – горілки (50 г) чи коньяку (25 г) разом із бутербродом, але не більше двох порцій на одну людину. Організація рюмочних, які повинні бути, як правило, невеликими підприємствами на 12–25 місць, у кожному конкретному випадку вирішувалася виконкомом місцевих рад. Підприємства такого типу були лише в Києві, Донецьку, Запоріжжі, Одесі, Ужгороді, Чернівцях – усього 22 одиниці, у тому числі в Києві – 7. Дуже мало було підприємств громадського харчування типу «Руський чай», «Кава». Зазначимо, що сама назва «Руський чай» є елементом політики русифікації, яка активно почала проводитися в республіці з 1972 року, коли до влади прийшов Щербицький. Чому чай «руський»? Що у ньому «руського»? Чому не український?

У довідці вказувалося, що рюмочних не було в більшості обласних центрів і у великих містах. Недостатньо приділялося уваги розширенню мережі молодіжних

і студентських кафе, не були вирішені багато питань у роботі пивних барів. У кінці 1970-х років їх мережа значно розширилася, проте питання організації обслуговування й забезпечення відповідного порядку в них як слід не були відпрацьовані. Багато барів перетворились у розпивочні горілки, вони не забезпечувалися в достатній кількості потрібним посудом, закусками під пиво, у результаті чого відвідувачі, як правило, приносили їх з собою, з чим була пов'язана безкультурність і антисанітарія.

У доповідній указувалося, що Мінторг УРСР, Укоопспілка, виконкоми місцевих рад повинні проводити більш цілеспрямовану роботу в сфері впорядкування торгівлі спиртними напоями. Її автор пропонував випускати алкогольні напої спеціально для ресторанів і кафе, де застосовувалася націнка в пляшках різної ємності для відпуску їх відвідувачам у заводській закупорці. Він також ставив питання про розширення виробництва горілки в дрібній розфасовці для роздрібного продажу [6, арк. 4].

Пропонувалося також упорядкувати оплату праці продавців, офіціантів, буфетників ресторанів і кафе за продаж алкогольних напоїв. У той час заробітна плата й премії цих категорій працівників знаходилася в прямій залежності від обсягів продажу спиртних напоїв. При цьому пропонувалося, щоб ці питання вирішувалися союзними органами. Автор доповідної вважав також доцільним доручити облвиконкомам, Київському, Севастопольському міськвиконкомам вжити заходів щодо активізації діяльності комісій із боротьби з пияцтвом при виконкомах місцевих рад [6, арк. 5].

Стан продажу алкогольних напоїв та їх питому вагу в товарообігу продовольчих товарів у республіці ілюструє наступна таблиця.

Таблиця 1

**Питома вага алкогольних напоїв в обороті з продажу продовольчих товарів
в Українській РСР (у %) [6, арк. 6]**

Назва напою	1972 р.			1975 р.			1979 р.		
	Всього	У тому числі		Всього	У тому числі		Всього	У тому числі	
		Держ торг	Спож. кооп.		Держ торг	Спож. кооп.		Держ торг	Спож. кооп.
Горілка	10,6	7,9	16,3	10,2	7,7	15,7	11,1	8,4	17,3
Виноградні й пло- доягідні вина	9,1	7,9	10,8	9,2	7,9	11,4	8,9	7,8	11,5
Коньяк	0,9	1,0	0,6	1,0	1,2	0,6	1,2	1,4	0,6
Шампанське	0,5	0,6	0,2	0,5	0,7	0,2	0,6	0,8	0,2
Пиво	3,3	3,2	3,3	3,5	3,5	3,5	3,4	3,4	3,3
Безалкогольні напої	1,9	1,6	2,3	1,6	1,4	2,1	1,6	1,5	1,8

Як бачимо, питома вага горілки в обороті з продажу продовольчих товарів у республіці в 1979 році зросла порівняно з 1972 роком із 10,6% до 11,1%, вина – зменшилася, а коньяку, шампанського, пива – дещо зросла. Тобто загалом питома вага товарообігу алкогольних напоїв зросла за всіма показниками, а найбільше – горілки, що свідчить про її «популярність» і те, що громадяни продовжували збільшувати її споживання й саме їй надавали перевагу серед усіх алкогольних напоїв. Крім того, це також указує на те, що громадяни почали більше витратити коштів на алкогольні напої й менше на інші з групи продовольчих товарів.

Ці дані доповнюють матеріали з таблиці 2.

Таблиця 2

**Продаж горілки, винопродукції й пиво-безалкогольних напоїв в Українській РСР
[6, арк. 7]**

Назва напою	1972 р.		1975 р.		1979 р.		1979 р. у %			
	Всього (тис. дал)	На душу населення (літрів)	Всього (тис. дал)	На душу населення (літрів)	Всього (тис. дал)	На душу населення (літрів)	До 1972р.		До 1975 р.	
							Всього	На душу населення	Всього	На душу населення
Горілка	26063	5,4	30556	6,2	34107	6,9	130,9	127,8	111,6	111,3
Вина виноградні й плодово-ягідні	65305	13,6	80335	16,4	78002	15,7	119,4	115,4	97,1	95,7
Коньяк	882	0,18	1124	0,23	1431	0,29	162,2	161,1	127,3	126,1
Шампанське	1430	0,3	1949	0,4	2411	0,49	168,6	163,3	123,7	122,5
Пиво	104703	21,6	133976	27,3	139800	28,1	133,5	130,1	104,3	102,9
Безалкогольні напої	80636	16,8	80070	16,3	85343	17,2	105,8	102,4	106,6	105,5

Ці дані з таблиці показують, що продаж горілки в 1979 році порівняно з 1972 роком зріс на 130,9%, вина – на 119,4%, коньяку – на 162,2%, шампанського – на 168,6%, пива – на 133,5%. Якщо говорити про відсотки – то найбільше зросло вживання шампанського, що стало модним у 1970-ті роки. Але якщо брати кількісні показники на душу населення, то лідирує пиво, очевидно з-за своєї дешевизни й популярності та домінування думки, що це не зовсім алкогольний напій, а напій для задоволення спраги чоловіків і проведення дозвілля.

Таблиця 3

**Продаж горілки, винопродукції, пиво-безалкогольних напоїв за 1978 рік
по союзним республікам. (у рублях на душу населення) [6, арк. 8]**

Назва	Горілка	Вино	Коньяк	Шампанське	Пиво	Безалкогольні напої
СРСР	76,39	45,13	5,31	2,77	11,87	4,55
РСФРР	102,26	52,76	5,56	2,84	12,42	4,28
Українська РСР	45,26	36,48	4,55	2,39	14,06	6,24
Білоруська РСР	56,17	75,10	3,21	2,25	14,68	3,70
Узбецька РСР	35,45	17,77	4,18	2,03	3,97	1,92
Казахська РСР	73,55	52,70	4,67	2,80	9,94	3,65
Грузинська РСР	14,07	18,05	5,23	4,45	8,38	8,70
Азербайджанська РСР	25,64	8,06	2,45	1,24	3,70	2,77
Литовська РСР	90,66	48,55	8,86	5,99	20,91	4,13
Молдавська РСР	25,55	27,10	3,73	2,61	11,81	4,27
Латвійська РСР	77,43	61,19	11,08	4,66	17,20	5,04
Киргизька РСР	59,39	31,50	4,62	3,45	5,89	2,62
Таджицька РСР	20,96	13,25	2,34	1,71	3,99	1,72
Вірменська РСР	47,42	6,53	14,04	1,77	8,41	6,25
Туркменська РСР	43,17	17,77	5,04	3,17	6,16	2,94
Естонська РСР	73,06	60,34	18,35	4,72	24,38	7,63

По горілці: очікувано 1 місце – Російська федерація, 2 – Литовська РСР, 3 – Латвійська РСР. Українська РСР – 9 місце. По вину: 1 місце – Білоруська РСР, 2 – Латвійська РСР, 3 – Естонська РСР. Українська РСР – 7 місце. По коньяку: 1 місце – Естонська РСР, 2 – Вірменська РСР, 3 – Латвійська РСР. Українська РСР – 10 місце. По шампанському: 1 місце – Литовська РСР, 2 – Естонська РСР, 3 – Латвійська РСР. Українська РСР – 11 місце. По пиву: 1 місце – Естонська РСР, 2 – Литовська РСР, 3 – Латвійська РСР. Українська РСР – 5 місце. За всіма показниками в цій таблиці за алкогольними напоями Росія випереджає Україну, окрім споживання пива. Як бачимо, Україна знаходиться в основному в другій половині цієї своєрідної «турнірної таблиці» за винятком пива. Це говорить у цілому про те, що ситуація із вживанням алкогольних напоїв у республіці була, принаймні, не найгіршою, порівняно з іншими союзними республіками, і кращою, ніж у Російській федерації.

На цьому документі В. В. Щербицький 29 січня 1980 написав резолюцію Соколову І. З. (другий секретар ЦК КПУ), Вагченку О. Ф. (голова Президії Верховної Ради Української РСР), Ляшку О. П. (голова Ради міністрів УРСР), Погребняку Я. П. (секретар ЦК КПУ з питань торгівлі), Чумаку А. С. (завідувач відділом адміністративних органів ЦК КПУ), Штученку В. В. (завідувач відділом торгівлі

і побутового обслуговування ЦК КПУ), Сердюку А. М. (заступник завідувача відділу науки й навчальних закладів ЦК КПУ з питань охорони здоров'я та соціального захисту) – «Прошу ретельно проаналізувати виконання постанови ЦК КПКРС і ці доповідні записки та підготувати додаткові практичні заходи» [6, арк. 9].

На виконання цієї вказівки Міністерство охорони здоров'я УРСР за підписом міністра А. Ю. Романенка (міністр – 1975–1989) направило В. В Щербинському доповідну записку з грифом «таємно» «Про заходи щодо посилення боротьби з поширенням алкоголізму в УРСР». У ній відзначалося, що з 1977 року, тобто за три роки в республіці була створена спеціалізована наркологічна служба. У Харківському НДІ психіатрії і неврології був організований відділ наркології, а в 15 обласних центрах і великих промислових містах – наркологічні диспансери. Амбулаторне лікування хворих алкоголізмом проводилося в 664 наркологічних кабінетах і чотирьох тисячах наркологічних пунктів. У місті Києві, як експеримент, був створений госпрозрахунковий наркологічний кабінет, лікування в якому проводилося за анонімним принципом. Досвід його роботи вказував на доцільність повсюдного поширення мережі таких установ. У місті Кривий Ріг була застосована примусова форма амбулаторного лікування працюючих. Гірник, який хворий алкоголізмом і не прийняв протиалкогольний препарат не допускався до роботи, що дозволило залучити до лікування більшість хворих, які знаходилися на обліку, з хорошими ефектом, але ця форма залучення до лікування була припинена в зв'язку з відсутністю юридичних санкцій щодо тих, хто ухилявся від лікування [6, арк.10].

З 1977 року й до 1980 року кількість спеціалізованих ліжок для стаціонарного лікування алкоголіків збільшилася з 5700 до 10 000, а кількість місць для примусового лікування хворих алкоголізмом у лікувально-трудових профілакторіях системи МВС УРСР – з 11 500 до 15000. У наркологічних установах у 1980 року працювало більше 1000 лікарів-наркологів, які пройшли спеціальну підготовку.

Як вважав міністр охорони здоров'я, найбільш доцільною формою лікування вказаних контингентів є наркологічні відділення при підприємствах промисловості, сільського господарства, будівництва. Можливість участі осіб, які страждали алкоголізмом у суспільно-корисній праці значно підвищувала ефективність лікування й частково відшкодовувала витрати, пов'язані з його проведенням. Аргументуючи свою позицію, міністр зазначав, що дворічне утримання від вживання алкоголю спостерігається у 21% осіб, звільнених із ЛТП, і майже вдвічі більше в хворих, що пройшли курс лікування в наркологічних відділеннях при промислових підприємствах. 276 хворих, які лікувалися в такому відділенні при Криворізькому металургійному заводі, виробили в 1979 році валової продукції на півтора мільйона рублів. Указана форма активно впроваджувалася в Дніпропетровській, Донецькій, Київській, Миколаївській, Одеській, Полтавській, Харківській областях. Загалом при промислових підприємствах було організовано 50 наркологічних стаціонарів на 4300 ліжок (у 1976 році – 21 відділення на 1500

ліжок). Водночас у Львівській, Хмельницькій, Чернігівській областях такі відділення не були створені, а у Вінницькій, Житомирській областях і в місті Києві їх кількість була недостатньою.

Із метою поліпшення даної роботи відділом наркології Харківського НДІ неврології і психіатрії, профільними кафедрами медичних вишів планувалося розширення досліджень причин виникнення алкоголізму серед різних груп населення, у першу чергу молоді, і розробка нових більш ефективних методів лікування цього захворювання. Втім заходи, що проводилися, як вважав міністр, були недостатньо ефективними. Чисельність хворих алкоголізмом у республіці щорічно збільшувалася в середньому на 65000 осіб, що було величезною й вражаючою цифрою. Станом на 1 жовтня 1979 року було зареєстровано більше 600 000 хворих або 12,4 випадки алкоголізму на 1000 населення. За даними Всесвітньої організації охорони здоров'я цей показник у розвинених країнах у ці роки коливався від 11 до 43 випадків на 1000 населення [6, арк. 11].

Особливо тривожним було зростання алкоголізму серед жінок, питома вага яких серед указаних хворих досягла 10%.

Недостатня результативність боротьби з поширенням алкоголізму була обумовлена, на думку міністра, тим, що зусилля всіх зацікавлених відомств і організацій були спрямовані загалом на боротьбу з *наслідками* зловживання алкоголем. Енергійними адміністративно-медичними заходами досягалася тимчасова ізоляція осіб із цим захворюванням із наступним більш-менш стійким утриманням від алкоголю. У зв'язку з цим дієва боротьба з поширенням алкоголізму пов'язана з необхідністю реалізації комплексних заходів, що здійснювалися б у загальнодержавному плані. В основу цієї роботи очільник МОЗ пропонував покласти створення спеціальних довгострокових програм виховання населення, розробку яких необхідно доручити зацікавленим міністерствам, відомствам, громадським організаціям. При цьому особливої уваги заслуговували питання організації дозвілля населення, в першу чергу, молоді, розширення мережі клубів, кафе з обмеженням у них торгівлі спиртними напоями. Слід відзначити, що це були слушні пропозиції, але не нові та оригінальні. Ці форми й методи радянська влада застосовувала й раніше.

Ураховуючи, що працівники торгових організацій, як правило, зацікавлені в інтенсивному продажі спиртних напоїв, міністр вважав доцільним доручити Держплану УРСР, Міністерству фінансів УРСР і Міністерству торгівлі УРСР підготувати Держплану СРСР пропозиції щодо виключення прибутків від їхньої реалізації населенню з плану товарообігу. Це теж пропозиція, яка давно оберталася в повітрі, але так і не була реалізована. Пропонувалося також розглянути питання про внесення відповідним інстанціям пропозицій щодо значного підвищення цін на всі види алкогольних напоїв поряд із посиленням боротьби з самогонварінням. Міністр також переконував керівництво республіки, що промисловим підприємствам і відомствам необхідно активізувати організацію наркологічних відділень при підвідомчих підприємствах, у тому числі для жінок,

ураховуючи, що протиалкогольною терапією в амбулаторних умовах при значно менших затратах можливо охопити переважну більшість хворих, які працюють, особливо на ранніх стадіях захворювання. Він писав також, що вважає доцільним уведення законодавства про застосування такої форми лікування в примусовому порядку з визначенням санкцій за ухиляння [6, арк. 12].

ВИСНОВКИ

Отже, на виконання Указу Президії Верховної Ради УРСР «Про заходи по посиленню боротьби проти пияцтва і алкоголізму» у республіці впродовж 1970-х років були реалізовані деякі заходи, які торкалися впорядкування продажу спиртних напоїв через роздрібну мережу й у громадському харчуванні, розширення торгівлі пивом, безалкогольними напоями. Втім продаж горілки та інших спиртних напоїв із року в рік зростав. Також зростала питома вага алкогольних напоїв в обороті з продажу продовольчих товарів. Порівняння вживання спиртних напоїв в Україні та інших союзних республіках показувало, що ситуація в цій сфері в республіці була не найгіршою й кращою, ніж у Російській федерації. У торгівлі спиртними напоями мали місце багаточисельні порушення, в першу чергу на підприємствах громадського харчування, особливо щодо дотримання встановлених норм відпуску спиртних напоїв, недопущення розпиття в ресторанах і кафе алкогольних напоїв, які приносили з собою відвідувачі. Було викрито факти продажу горілки й інших міцних спиртних напоїв на підприємствах, де їх реалізація була заборонена, у тому числі в робітничих їдальнях, а також на розлив у магазинах. У кінці 1970-х років у республіці була створена спеціалізована наркологічна служба. Лікування хворих на алкоголізм відбувалося в наркологічних диспансерах і наркологічних кабінетах. Значно збільшилася кількість спеціалізованих ліжок для стаціонарного лікування алкоголіків, що говорить про актуальність цієї проблеми, оскільки число алкоголіків увесь час зростало й досягло на кінець 1979 року 600 тис. осіб. Для подолання цього явища пропонувалося традиційно посилити виховну роботу, покращити організацію дозвілля, особливо молоді, підвищити ціни на алкогольні напої, посилити боротьбу з самогонварінням. Проте це були не креативні пропозиції, які вже застосовувалися раніше й не мали істотних результатів. «Світла в кінці тунелю» в боротьбі з пияцтвом і алкоголізмом не було видно й у 1980 році, як і в попередні періоди.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- [1] Андрейців І. Як, скільки і що українці п'ють з алкоголю: результати дослідження ВООЗ за 2023 рік. URL: https://lb.ua/health/2024/04/24/610052_yak_skilki_i_shcho_ukraintsi_pyut_z.htm
- [2] Головка О. М., Греченко В. А., Марцеляк С. М. Правове регулювання боротьби проти пияцтва в 1920-ті роки в УСРР та в сучасній Україні: порівняльний аналіз. *Право і Безпека*. 2020. № 3. С. 114–120. URL: <https://doi.org/10.32631/pb.2020.3.15>

- [3] Ярмиш О. Н., Греченко В. А. Боротьба з пияцтвом без перспективи стати переможцями (Правові та організаційні аспекти протидії пияцтву в УРСР у 1960-ті рр.). *Вісник Національної академії правових наук України*. 2025. Т. 33. № 2. С. 69–86. URL: <https://doi.org/10.31359/1993-0909-2025-32-2-69>
- [4] Про заходи по посиленню боротьби проти пияцтва і алкоголізму : Указ Президії Верховної Ради УРСР, затв. Законом УРСР від 28.07.1972 № 903-VIII. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/UP720808?an=2>
- [5] Греченко В. Щербицький в інтер'єрі епохи. *Історична правда*. 2021. 9 груд.
- [6] Центральний державний архів громадських об'єднань та україніки (ЦДАГОУ). Ф. 1. Оп. 25. Спр. 2104. Арк. 1–12.

REFERENCES

- [1] Andreytsiv, I. How, how much and what Ukrainians drink from alcohol: results of the WHO study for 2023. Retrieved from https://lb.ua/health/2024/04/24/610052_yak_skilki_i_shcho_ukraintsi_pyut_z.htm
- [2] Golovko, O. M., Grechenko, V. A., & Martselyak, S. M. (2020). Legal regulation of the fight against drunkenness in the 1920s in the Ukrainian SSR and in modern Ukraine: a comparative analysis. *Law and Security*, 3, 114–120. Retrieved from <https://doi.org/10.32631/pb.2020.3.15>
- [3] Yarmysh O. N., & Grechenko V. A. (2025). Fighting drunkenness without the prospect of becoming winners (Legal and organizational aspects of combating drunkenness in the Ukrainian SSR in the 1960s). *Journal of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine*, 33(2), 69–86. Retrieved from <https://doi.org/10.31359/1993-0909-2025-32-2-69>
- [4] On measures to strengthen the fight against drunkenness and alcoholism: Decree of the Presidium of the Verkhovna Rada of the Ukrainian SSR, approved by the Law of the Ukrainian SSR (1972, July, No. 903-VIII). Retrieved from <https://ips.ligazakon.net/document/UP720808?an=2>
- [5] Grechenko, V. (2021, December 9). Shcherbytsky in the interior of the era. *Historical Truth*.
- [6] Central State Archive of Public Associations and Ukrainian Studies (TSAGOU). F. 1. Op. 25. File 2104. Ark. 1–12.

Олександр Назарович Ярмиш

Доктор юридичних наук, професор

Член-кореспондент НАПрН України

Національна академія правових наук України

61024, вул. Григорія Сковороди, 70, Харків, Україна

Завідувач Навчально-наукової лабораторії дослідження проблем забезпечення прав осіб, які постраждали від війни
Дніпровський державний університет внутрішніх справ

49005, просп. Науки, 26, Дніпро, Україна
email: rnbo@ua.fm

Oleksandr N. Yarmysh

Doctor of Law, Professor
Corresponding Member of the NALS of Ukraine
National Academy of Legal Sciences of Ukraine
61024, 70 Hryhoriia Skovorody St., Kharkiv, Ukraine

Head of the Educational and Scientific Laboratory for Research
into the Problems of Ensuring the Rights of Persons Affected by War
Dnipro State University of Internal Affairs
49005, 26 Nauky Ave., Dnipro, Ukraine
email: rnbo@ua.fm

Володимир Анатолійович Греченко

Доктор історичних наук, професор
Провідний науковий співробітник
Науково-дослідної лабораторії з проблем
правозастосування і міжнародної співпраці
Харківський національний університет внутрішніх справ
61000, просп. Льва Ландау, 27 Харків, Україна
email: grechenko18@gmail.com

Volodymyr A. Grechenko

Doctor of Historical Sciences, Professor
Leading Researcher of the Research Laboratory for Law
Enforcement and International Cooperation
Kharkiv National University of Internal Affairs
61000, 27 Lva Landau Ave., Kharkiv, Ukraine
email: grechenko18@gmail.com

Рекомендоване цитування: Ярмиш О. Н., Греченко В. А. Світла в кінці тунелю не видно... (стан боротьби з пияцтвом і алкоголізмом в УРСР у 1970-ті роки). *Вісник Національної академії правових наук України*. 2026. Т. 33. № 1. С. 96–110. <https://doi.org/10.31359/1993-0909-2026-33-96>

Suggested Citation: Yarmysh, O. N., & Grechenko, V. A. (2026). The State of the Fight Against Drunkness and Alcoholism in the Ukrainian SSR (during 1970s). *Journal of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine*, 33(1), 96–110. <https://doi.org/10.31359/1993-0909-2026-33-96>

Дата першого надходження статті до видання: 31.12.2025

Дата прийняття статті до друку після рецензування: 31.01.2026

Дата публікації (оприлюднення): 31.03.2026